

nem találunk, jelentsük ki, hogy „ez igaz lehet az elméletben, de a gyakorlatban már nem”, s máris kellemtelen helyzetbe hoztuk partnerünket. Másrészt, globális stratégiánk ne az észérvek felsorakoztatása legyen, hanem próbáljunk inkább vitapartnerünk akarátára hatni: bőséges példatárral mutatja be, hogy lehet egy rögeszméről elhítenni, hogy annak védelme nem áll partnerünk érdekében. A legszemlésebb mégis talán az a rész, ahol Schopenhauer az autoritás használatának módjait elemzi, és a legkedvezőbb hatást — teljes joggal — attól a trükkötől várja, amikor nem valós, hanem ál-autorításra, vagy egyenesen kitalált autorításra hivatkozunk. Ha például egy vitában azt mondom, hogy a marxista Liszifovics professzor az *Erisztikus dialektikát* erkölcstelennek minősíti, bizonyos körökben ezzel még napjainkban is megszakad a vita, mert azokban a körökben egyrészt nem ajánlatos egy marxista professzor ellen érvelni, másrészt pedig egy nem létező személy munkásságában nem könnyű támadási felületet találni. Pedig a vitát ezzel kár lenne lezárni, hiszen az erisztikus dialektika bizonyos szempont-

ból Schopenhauer szellemében is erkölcstelen, mivel számára csak az a vita erkölcös, melynek motívuma a részvét (Mitleid). Az általa elemzett trükkök használata pedig nyilvánvalóan nem ezt szolgálja. Talán éppen ezért lett az utolsó trükkje egyfajta antitrükk: ebben ugyanis azt tanácsolja, hogy ne vitatkozzunk akárkivel, hanem csak azzal, aki betartja a vita alapvető játékszabályait, vagyis aki nem használ trükköket.

Végül mi, mai olvasók, mindehhez már csak egy utolsó utáni trükköt tanácsolhatunk: tanulmányozzuk figyelmesen az *Erisztikus dialektikát*, hogy minél felkészültebben hajthassuk végre az utolsó trükköt. Ha észre vesszük, hogy vitapartnerünk át akar verni bennünket, hivatkozunk ezúttal egy valódi autorításra: jelentsük ki, hogy ezt a trükköt Schopenhauer már százötven évvel ezelőtt ismerte. Ha ez sem használ, vigasztalódjunk azzal, hogy ha Marx találta volna ki az erisztikus dialektikát, utolsó utáni trükkünk — legalábbis mifelénk — sokkal hatásosabb lenne.

SEBŐK ZOLTÁN

A VAGY-VAGY TÁRSADALMÁNAK VÉGE

John Naisbitt: Megatrendovi, Globus, Zágráb

Kétnyelvű ország lesz hamarosan az USA. Los Angeles már most a második legnagyobb mexikói város, hiszen csak Mexico Cityben él több mexikói mint itt, Miami lakosságának pedig kétharmada kubai. Letűnőben van tehát az a társadalom, amelyben az USA polgárai csak két dolog közül választhattak: vagy beolvasztja őket az emigráció hőskorában olyan zavartalanul működő olvasztókemence, az amerikai társadalom, amelyben a világ minden ré-

széről odaáramló különféle nemzetiségű kivándoroltakból egyformán angolul beszélő amerikai lett, vagy pedig, pusztulásra vannak ítélve. És nem áll az a megoszlás sem, hogy az amerikai vagy fehér vagy néger. Most már sokkal szélesebb a skála. A latinok feketék, fehérek és szürkék, mexikóiak, Puerto Rico-iak, kubaiak, guatemalaiak és kolumbiaiak stb. De mellettük ott vannak a sárgák; a kínaiak, a fülöp-szigetiek, a japánok, a koreaiak, a vietnamiak,

vagy a sajátos színű indonézaiaktól egészen a Samoa-szigetiekig.

A tagjait ilyen választút elé állító társadalom minden más ponton is visszavonulóban van. Valamikor csak kettő közül választhattak, hogy klasszikus házasságban élnek-e vagy rajta kívül. Most itt is számtalan kombináció létezik: a klasszikus családon kívül, amelyben az egyik szülő dolgozik a másik nem (azzal, hogy az otthon maradó szülő lehet férfi és nő egyaránt) ott vannak az olyan házasságok, amelyekben mind a két házastárs dolgozik, a magányos nőkből és gyermekekből álló, vagy magányos férfiakból és gyermekekből álló családok, a házasságon kívül élő párok, vagy éppen csak valamilyen közösségben élő két különböző nemhez vagy ugyanolyan nemhez tartozó emberek, és mind többen vannak a magányosok, hiszen 1955-ben az USA-ban minden tizedik háztartás, ma viszont minden negyedik háztartás áll magányosokból. Így alakult ki a mindennapi élet apró tényeiből, adataiból egy minden eddigénél összetettebb világ képe. Hol van már az a korszak, amikor a fürdőköd fehér volt, a telefon fekete, a csekk pedig zöld! Ma az USA-ban nem kevesebb mint 752 autótípust lehet vásárolni, New Yorkban van egy bolt, ahol 2500 fajta villanygót lehet venni. Nem is szólva arról, hogy annak idején egyetlen fajta mustár vagy ecet helyett hány fajtaival lehet ma találkozni. Még a foglalkozás terén is nagyot változott a helyzet. Nemcsak azért, mert a nők mindinkább meghódítják azokat a foglalkozásokat is, amelyeket eddig kizárólag a férfiak számára tartottak fenn, hanem fokozottan háttérbe szorul még az is, hogy az emberek zöme egész nyugdíjba vonulásáig 9-től délután 5-ig dolgozik. Ehelyett megnövekedett a választás lehetősége: terjed a tiszteletdíjas munka — az ilyen

munkákat közvetítő ügynökségek keresete évente 20 százalékkal növekedett —, jelentkezik a lépcsőzetes munkakezdés, az otthoni munka, az otthoni és az irodai munka kombinálása stb.

A változásoknak ilyen jelenségeivel foglalkozik John Naisbitt Megatrendek című könyve, amelynek szerbhorvát fordítása most jelent meg a mi könyvpiacunkon, a zágrábi Globus kiadásában.

1.

Az alapvető változás persze a társadalomnak az az átalakulása, amit Naisbitt úgy jellemez, hogy az ipari társadalom informatikai társadalommá alakul át. Szerinte a társadalmi fejlődés három szakaszon megy át: mezőgazdasági, ipari és informatikai szakaszon. Az új társadalom kialakulásának jellemzője, hogy már 1956-ban — először az amerikai történelemben — a különféle szolgálatokban dolgozó „fehéringgalléros dolgozók” túlsúlyba kerültek a kék inggallérosokkal szemben, vagyis több ember dolgozott az információkon, mint az anyagi javak előállításán. A hetvenes években az USA-ban megnyílt 20 millió új munkahelynek csak 5 százaléka jut a közvetlen termelésre, miközben New Yorkban a termelői munkahelyek száma 1947-hez viszonyítva felére esett vissza. Ma az USA-ban a dolgozóknak csak 15 százaléka végez termelőmunkát, és ez az irányzat tovább tart, mert a Newsweek folyóirat becslése szerint „a század végéig a robotok helyettesítik az amerikai üzemi munkások 50—75 százalékát”. Persze nem kell azért félnünk attól, hogy az emberiség anyagi javak nélkül marad, hogy ezt a változást az ipari termelés sínyli meg. Jó példa erre a mezőgazdasági társadalommal való összehasonlítás, hiszen annak ide-

jén az amerikaiak 90 százaléka állította elő az ország összlakosságának ellátásához szükséges mezőgazdasági terményeket, most viszont a lakosság 3 százaléka nem csak el tudja látni az összlakosságot, hanem a termékek 20 százalékát még ki is szállíthatja. Ezekből a számadatokból Naisbitt szinte a klasszikus „a lét határozza meg a tudatot” megfogalmazásra emlékeztető következtetést von le: „azok vagyunk, amit dolgozunk, és amit dolgozunk, az formálja a társadalmat”.

Ebben a társadalomban megváltozik a termelés jellege és „az áttérés a pénzről az elektronikára épp olyan lényeges, mint az áttérés a cseréről a pénzre”. A telefon, a komputer és a televízió összességéből kialakuló új technológia úgy közvetíti ennek a társadalomnak a termékeit, mint valamikor a közlekedési hálózat az ipari termékeket, ez táplálja az informatikai társadalmat éppúgy, mint ahogy a villamos, a nukleáris és a kőolajenergia mozgatta az ipari társadalmat, vagy a természet erői — a szél, a víz és a fizikai erő — fenntartotta a mezőgazdasági társadalmat. Már 1967-ben az USA-ban az informatikai gazdaság állította elő a nemzeti bruttó termék 46 százalékát, s a jövedelem 53 százalékát, azóta viszont ez az arány mindinkább eltolódott az informatika javára, hiszen a társadalom által használt adatok mennyisége évente megkétszereződik.

Itt lenne szükség arra, hogy Naisbitt vállalkozzon az elméleti általánosításra, vagyis arra, hogy társadalomtudományi egészbe állítsa ezt az új társadalmat, amellyel foglalkozik. Ezt szükségessé teszi az is, hogy a szociológia számtalan iskolája hirdet valami hasonló társadalmi átalakulást. Már az 50-es években Daniel Bell posztindusztriálisnak keresztelte el az új társadalmat. Azóta az elméletnek sok változata

van, elsősorban azzal az ideológiai töltettel, amely az osztályharcra alapozó elméletekkel szemben azt hirdeti, hogy a kapitalizmus és a szocializmus nemcsak számtalan közös vonásra tett szert, hanem mind közelebb került egymáshoz, azzal, hogy mindkettőjük helyébe egyformán egy új társadalom lép. Naisbitt azonban nem az elmélet embere, még csak általánosításra sem vállalkozik. Módszere az amerikai titkos szolgálat által a második világháború idején először alkalmazott megoldás — a lapok elemzése. Vagyis abból áll, hogy havonta 6000 helyi lapot néz át csoportja, és az azokban megjelent adatokból próbálnak tipikus jelenségekre következtetni. Ebből ered, hogy a tények elképzelhetetlenül gazdag tárházát adja — nemegyszer még ismételve is —, de azokat legfeljebb egyetlen mondatba foglalt általános megállapítással egészíti ki. Az elmélet már nem az ő területe.

Néha vet csak oda olyan elméleti igényű megjegyzéseket, mint hogy „Az informatikai gazdaságban a tudás és nem a munka növeli az értéket. Marxnak az ipari gazdálkodási mód kezdetén kialakult »munka értékelméletét« a tudás új értékelméletével kell felcserélni. Az informatikai társadalomban a tudás növeli az értéket, az pedig másfajta munka, mint amilyenre Marx gondolt”. Arra azonban már nem vállalkozik, hogy akár ennek elméletét, akár pedig az új társadalom egyéb elméleti vonatkozásait felvázolja. Ennek egyik következménye, hogy a könyv elolvasása után hiányérzete támad mindenkinek, aki legalább minimális elméleti általánosítást vár attól, aki a mai társadalom problémáival foglalkozik. A másik következmény pedig az, hogy egyenrangúan kezel tíz változást, átalakulást, irányzatot, amelyek közül csak az első az itt vázolt társadalmi át-

alakulás, a többi pedig csak annak kísérő jelensége, terméke, tehát semmiképpen sem kezelhető egyenrangúan a társadalmi átalakulás irányzatával.

2.

Ha az elméleti általánosítás joggal támasztható igényét feladjuk, akkor érdekes, sőt izgalmas olvasmánynak tekinthetjük Naisbitt könyvét. Sőt adathalmazza a tények rendkívül gazdag tárházát adja mindenkinek, aki ezzel az új társadalomban kíván elmélyültebben foglalkozni. Az elméleti általánosítás hiánya azonban megköveteli, hogy ne fogadjuk el egyenrangúnak azt a tíz változást, amivel a könyv foglalkozik.

Jelentőségében az új társadalom kialakulásával felérő — pontosabban annak nemzetközi kiegészítése — az az irányzat, amit Naisbitt úgy jelöl, hogy „áttérés a nemzeti gazdaságról a világgazdaságra”, mert „a múlt lezárult, alkalmazkodnunk kell ahhoz hogy kölcsönösen összefüggő közösségek világában élünk”. Igaz, hogy kissé egyoldalúan, csak az USA példáját vizsgálva, világítja meg, mire gondol, de rengeteg adattal alátámasztva ábrázolja ennek az átalakulásnak két tünetét is. Egyik az, hogy részletesen foglalkozik a nemzetközi autógyártás átalakulásának négy jelével. Először is azzal, hogy az USA elveszítette vezető pozícióját az autógyártásban, hiszen az USA-ban még mindig 31 óra kell egy autó előállításához, Japánban pedig már csak 9 óra. A másik irányzat, hogy a piac mind jobban telítődik az autóipar termékeivel, hiszen ma már 86 ország gyárt autót. A harmadik irányzat az autógyárak nemzetközi összeszövődése, amellyel együttjár számos autógyár tönkremenése is. A negyedik irányzat pedig az, hogy a nagy autógyárak

mind több országban nyitnak fiókokat, és ezzel az egész világot egy egységes autógyártási és értékesítési folyamatba olvasztják össze. Az autógyártás esetében ilyen konkrét adattal illusztrált folyamatról általánosabb értékű az általa vázolt másik folyamat, amely a fejlődő országok előretöréséből és a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásából áll. Szerinte 18 év múlva a harmadik világ gyártja már a világ árucikkeinek 30 százalékát, de közülük már most is nem egy jelentős helyet foglal el a világgazdaságban: csak az USA-ban van több tengeri olajfúrókút, mint Singaporéban; Hong Kong és Tajvan a textilgyártásról átvált a bonyolult számítógépek gyártására; Dél-Korea mindinkább versenyre kel Japánnal a házi elektronika cikkeinek gyártásában; a kínaiak kezdik lassan elárasztani a világot könnyűipari termékekkel, textillel, kerékpárral, rádió- és televíziókészülékkel stb.

Itt azonban már megbosszulja magát, hogy Naisbitt milyen felületesen nézi a világot. Egyrészt az általa vázolt jelenségek mögött nem látja a fejlődő országok helyzetének rosszabbodását, ami több tényezőnek — elsősorban az árányok megromlásának, az adósságok visszafizetésének és a föltételek diktálásának — a következménye. Mint ahogy azt sem látja, hogy a világgazdaság és a világpiac kialakulása nem egyszerű, hanem ellentétekkel és a fejlődő országokra nézve káros következményekkel járó folyamat, amit nemcsak az jelez, hogy mélyül a szakadék a fejlődő és a fejletlen országok között, hanem az is, hogy egyszerűen elértéktelenednek egész iparágak, mire a fejlődő országok azokat meghódítják. Ékesen igazolja ezt a textil példája, amelynek annak idején Anglia világhatalmát köszönhette, ma viszont a legkevésbé kifizetendő és legnyomó-

rúságosabb iparág. Egyszóval nem látja, hogy a világgazdaság létrejött ugyan, de rendkívül igazságtalan föltételek között.

A másik következmény, hogy minden megjegyzés vagy feldolgozás nélkül hagyja, hogy a tíz egyenrangúnak tekintett irányzat között van egy másik, amely éppen az ellenkezője a világ felé megnyílásnak, vagyis a decentralizálódás, ami szerinte abból fakad, hogy az ipari gépezet a világtörténelem legerőteljesebb központosított ereje, a mezőgazdasági és informatikai társadalom viszont decentralizált. Ez az USA esetében abban nyilvánul meg, hogy mind nagyobb szerephez jutnak a szövetségi államok, sőt a városok, községek. Az emberek érdeklődése is mindinkább azokban összpontosul, amit jelez, hogy az amerikai elnökválasztásokon 1952-ben 62 százalék szavazott le, 1976-ban viszont a választóknak már csak 54 százaléka, ugyanakkor a helyi kezdeményezéseken vagy népszavazásokon szavazók száma 75—80 százalékra emelkedett. Egyszóval nem tud megbírkózni azzal a tényleg meglévő elmentmondással, hogy minden egyes ország mind nyitottabbá válik a világ felé, ugyanakkor mind érezhetőbb a begubózás a szűkebb közösségekbe.

Emellett a tíz egyenrangúan kezelt változás közül három már csak egyszerű tünete az új társadalom kialakulásának. Az egyik az, hogy az emberek alkalmazkodnak az új helyzethez és az új technológiához, mivel „valahányszor a társadalom új technológiát vezet be, ki kell alakulnia az emberek megfelelő reagálásának is, vagyis a high touch-nak, vagy pedig a technológiát elvetik az emberek”. A következő irányzat további szűkülést jelent, és már csak ennek az alkalmazkodásnak egy formája, amely abból áll, hogy az informatikai társadalom lehetővé teszi

az ember egyéniségének erőteljesebb kibontakozását, növeli a választás lehetőségét, s oda vezet, hogy „fokozatosan elszokunk az intézményektől való kollektív függéstől, és jobban támaszkodunk a saját erőnkre”. Gyökere persze a munkavégzés új formája, ami abból származik, hogy a komputer már lehetővé teszi, hogy egyetlenegy ember egy egész vállalatot alkosson, aminek eredménye, hogy a 11 millió amerikai vállalat közül 10,8 millió kisvállalat. Közülük sok csak néhány embert foglalkoztató vállalkozás, 1950-ben pl. az USA-ban 93 000 új vállalat létesült, 1980-ban pedig 600 000. A komputerek ugyanakkor lehetővé teszik az otthoni iskola, az otthoni gyógykezelés stb. jelentkezését. Naisbitt egy kalap alá veszi mindezzel a szokások számos megváltozását is, például azt, hogy ma az amerikaiaknak a fele valamilyen sportot űz, 1965 óta 25 százalékkal csökkent a vaj- és 21 százalékkal a tejfogyasztás, 28 százalékkal kevesebben dohányoznak, a tömény italokról áttértek a borra, hétszeresére ugrott az úgynevezett egészséges élelmiszereket árusító boltok száma stb. Mindczt pedig még külön irányzatnak veszi, úgy jellemzi, hogy a társadalom tagjai eljutnak a hierarchiától a „hálókiig”. Az ipari társadalommal ugyanis vele járt a hierarchia, az új társadalomban viszont egész másfajta viszony alakul ki az emberek között, annak alapján, hogy elhalnak a hagyományos struktúrák, elterjedté váltak az információk, és beigazolódik a hierarchia képtelensége arra, hogy megoldja a társadalom problémáit.

A negyedik általa egyenrangúan kezelt irányzat pedig csak az új társadalom kialakulásának politikai vetülete, a képviselői demokrácia átalakítása participációvá. „A participáció etikája alulról felfelé terjed Amerikában, és radikálisan megvál-

toztatja az emberi igazgatást az intézményekben. A polgárok, a munkások és a fogyasztók több jogot igényelnek és kapnak az igazgatási szervekben, a vállalatokban és a piacon." Ennek magyarázata, hogy az informatikai társadalomban a polgárok is tudnak annyit, mint azok, akikre a képviselői demokrácia korszakában a politikát bízta, de ugyanakkor megnövekszik a részvételi lehetőség is. Mindennek kiegészítője a hagyományos politikai pártok helyett az új mozgalmak és pártok jelentkezése és elszaporodása. Az egész irányzat négy mozgalomnak hajtóerejévé válik: a fogyasztók védelme mozgalmanak, annak a törekvésnek, hogy a különféle igazgató tanácsokba minél több külső tag kerüljön, a részvényesek aktivizálódása irányzatának, és annak, hogy a dolgozók és az alkalmazottak mind nagyobb fokú participációhoz jussanak.

Végül a három hátra maradó irányzat közül az egyik a sokrétűvé, bonyolultabbá válásnak a bevezetésében vázolt jelensége. A másik, részben amerikai sajátosságként, áttérés a hosszú távú tervezésre, annak felhasználásával, hogy az ipari társadalom csak a pillanatnyi érdekeket tartja szem előtt és egyáltalán nem törődik a jövővel. Végül a harmadik irányzat pusztán amerikai jelenség, s abból áll, hogy az ország súlypontja Északról Délre tevődik át: 1980-ban történt meg először az USA történetében, hogy az ország déli és nyugati részén többen élnek,

mint a keleti és az északi részen. Maga ez a számadat arról tanúskodik, hogy az országnak abban a részében jóval gyorsabb a növekedés. A 70-es években az USA nyugati és déli részén a lakosság kb. 65 százalékkal növekedett, és ennek a növekedésnek 40 százaléka három államra: Kaliforniára, Texasra és Floridára esett. Kalifornia ma már a legnépesebb amerikai állam, Texas harmadik helyre törte fel magát, és Florida lakossága 43 százalékkal gyarapodott. Ennek gazdasági háttere az új iparágak jelentkezése az országnak ebben a részében, s az a körülmény, hogy éppen ezek az országrészek kapcsolódtak be jobban a világgazdaságba. Idézi például az egyik kaliforniai szenátor nagy jellemző nyilatkozatát: „Az, ami Japánban, Koreában és a Fülöp-szigeteken történik, nagyobb befolyást gyakorol ránk és nagyobb közvetlen érdeklődésre számíthat, mint azoknak az eseményeknek a többsége, amelyek Massachusettsben játszódnak le.”

x x x

Mai világunk — elsősorban az USA megismeréséhez lényegesen hozzájárul ez a könyv. Csak nem kell tőle többet várni, mint amennyit adni kíván: a tények és adatok hihetetlen gazdagságát. Még néhány axiómaként ható megállapítása is figyelemre méltó. A tények feldolgozását azonban másoktól kell várunk.

BALINT ISTVÁN

„ÚGY AKAROM, AHOGY LESZ!”

Moldova György: A pénz szaga (Riport a kamionsofőrökről). Magvető Kiadó, Budapest, 1986

Nem véletlenül emeltem írásom címévé a könyvben elhangzó kamionos közmondást, ugyanis tömören

megfogalmazott foglatatát adja mindannak, ami a szakmát alapvetően jellemezi. Az ember képességei kö-